

Om Klapper-Slanger og statsborgerlige Skrighalse

Embetsmennene og den nye politiske offentligheten etter 1814

Radical farmers versus elite embetsmenn

The emergence of a new public sphere after 1814 in Norway

Kristian Nymark

Stipendiat, Institutt for økonomi, historie og samfunnsvitenskap, Universitetet i Sørøst-Norge

E-post: kristian.h.nymark@usn.no

ABSTRACT

Peder Soelvold, the editor of the radical journal *Statsborgeren* (*The Citizen*), became widely unpopular during his four years as the head of the most controversial political paper of the time. Fighting to establish a stronger political presence of farmers in both parliament and the public sphere, *Statsborgeren* attacked the *embetsmenn* ruling elites (civil servants and clergy), questioning their ability, or will, to rule justly and fairly. However, it was not merely the attacks on their power base that infuriated the *embetsmenn*. They considered the critique dangerous because it, by way of its form and uncompromising tone, threatened the likelihood of reaching a consensus, which in turn obstructed the *general will* from manifesting itself. Thus, *Statsborgeren* challenged the basis of the elite's communicative model. In practice, this line of thought worked as an effective tool for excluding radical and even progressive ideas from the public sphere while at the same time consolidating the political dominance of the *embetsmenn*.

INNLEDNING

Peder Soelvold, redaktøren av bondeopposisjonsbladet *Statsborgeren*, var blitt en særdeles upopulær mann på høsten 1835. Skal vi tro innsenderne hos konkurrenten *Morgenbladet*, var Soelvold ganske enkelt et dårlig menneske. Han var en «falsk Profet»¹ og en «Klapper-Slange som smyge sig mellem os».² Den gjennomført bedragerske Soelvold hadde ifølge ryktene en gang stjålet 50 spesidaler fra sin egen far, og det ble til og med antydnet at presten i Aker kunne fortelle en «smuk Historie» om Soelvold og en «Confirmantinde».³

1. *Morgenbladet*, 14.10.1835, s. 3.

2. *Morgenbladet*, 30.10.1835, s. 2.

3. *Morgenbladet*, 14.10.1835, s. 3.

Hva var bakgrunnen for dette raseriet mot Soelvold og hans meningsfeller, de «statsborgerlige Skrighalse»?⁴ Den vanlige forklaringen på reaksjonene mot Soelvold har vært at han drev sin avis på reneste pøbelmaner. Han oppfordret leserne sine, som i hovedsak var bønder og bygdefolk på Østlandet, til å utlevere sine lokale embetsmenn, og han hadde få betenkeligheter med å trykke innlegg som helt åpenlyst var basert på rykter. I *Norsk presses historie* omtales Soelvold som en «ryktesmed» og en «skandalejeger», og i *Norsk mediehistorie* tegnes et bilde av en redaktør som helt bevisst fylte opp bladet sitt med fabrikasjoner og løgn.⁵ En slik fremstilling av avisdriften til Soelvold blir imidlertid for lite nyansert, da bladet hans inneholdt langt mer enn bare skandalestoff, og det finnes få, om noen, bevis for rene fabrikasjoner.⁶

Dessuten var det ikke skriveriene om embetsmenn innsenderne i *Morgenbladet* først og fremst var opptatt av. Det de særlig reagerte på var at Soelvold i *Statsborgeren* hadde drevet valgagitasjon som hadde bidratt til at Stortingets benker hadde blitt fylt opp med «Bønder og mindre innsigtsfulde Mænd» i 1833.⁷ Denne agitasjonen fulgte han opp før valget i 1835, til stor forargelse. Valgkampene ble ført i en grunnleggende uforsonlig og konfliktorientert tone, der bøndene ble fremstilt som selve folket, mens embetsmennene ble sett på som representanter for «Despotiet» og «Aristokratiet».

Dette forklarer likevel ikke hvordan innsenderne i *Morgenbladet*, som hovedsakelig var medlemmer av embetsstanden eller borgerskapet, kunne tillate seg å omtale sine meningsmotstandere på denne måten uten at det vakte reaksjoner. Bandt ikke embetsmennes normer dem til å opptre dannet, rasjonelt og saksorientert? Var det ikke nettopp disse idealene *Statsborgeren* ble anklaget for å ha brutt? Hvorfor var det plutselig greit for embetsmennene å omtale folk på denne måten? Nøkkelen til å svare på disse spørsmålene er å forstå den borgerlige kommunikasjonsmodellen og idealene som var med på å forme den i perioden etter 1814. I denne artikkelen argumenterer jeg for at embetsmennes konseptualisering av offentligheten førte til at det ble svært vanskelig for dem å tolerere ytringer og språk som beveget seg utenfor deres svært snevre oppfatning av hva som var greit. Dette var et betydelig hinder på veien til en fri offentlig debatt preget av meningsmangfold. Det førte også til at lokale interesser og perspektiver ikke fikk plass i den nasjonale offentligheten. Ved å analysere fundamentet for embetsmennes normer fremfor å ta utgangspunkt i bondeopposisjonens normoverskridelser, kommer man også nærmere selve roten til de opphetede debattene og kranglene som preget den politiske offentligheten særlig på 1830-tallet.

SEIP, SEJERSTED OG SOELVOLD

At flere av de idealene som var med å forme den norske offentligheten etter 1814 ligner på sentrale trekk ved Jürgen Habermas' idealiserte borgerlige offentlighet, er ingen tilfeldighet.⁸ I likhet med Habermas var mange av de sentrale aktørene etter 1814 tungt influert av

4. *Morgenbladet*, 30.10.1835, s. 2.

5. Eide 2010, s. 229; Bastiansen og Dahl 2008, s. 119–125.

6. Se Nymark 2014, s. 13–26 for en kritisk gjennomgang av historiografien rundt Soelvold og *Statsborgeren*.

7. *Morgenbladet*, 30.10.1835, s. 2.

8. Habermas 1989.

kantiansk filosofi. Francis Sejersted vektla også disse idealene i sine beskrivelser av Norge på 1800-tallet, og hevdet at embetsmennenes styring av den borgerlige rettsstaten hovedsakelig var drevet av et mål om å tjene fellesskapet.⁹ Både rettsstaten og den frie meningsdannelsen i offentligheten var hevet over interessepolitikken. Men som Habermas var Sejersted ikke tilstrekkelig oppmerksom på de mer ekskluderende praksisene som sto sentralt i denne politiske kulturen. Jens Arup Seip hevdet på sin side at embetsmannsstaten nettopp var et produkt av én samfunnsgruppes interesser og maktambisjoner.¹⁰ Ifølge Seip sementerte embetsmennene sin posisjon blant annet ved å underbygge strenge normer for politisk aktivitet som virket fordelaktige for dem selv. Tydeligst kom normene til uttrykk i valgloven av 1828, som forbød flere former for direkte politisk agitasjon i forbindelse med valgene.¹¹ Hva slags innvirkning dette normsystemet hadde på offentligheten, har blitt grundigere drøftet av Anders Johansen nylig.¹² Johansen tegner et bilde av en elitedrevet offentlighet preget av forsøk på eksklusjon av alle som manglet de nødvendige kvalifikasjonskravene. Knut Dørum har derimot hevdet at det i perioden etter 1814 vokste frem det han kaller *folkelige* offentligheter på bygdene, separate arenaer for medbestemmelse og debatt som sto i opposisjon til elitens offentlige samtale.¹³

Peder Soelvold er på grunn av disse sprikende perspektivene en interessant skikkelse å ta utgangspunkt i. På flere måter passer han ikke helt inn i modellene. Han var husmannsønn fra Holla i Telemark, og dermed var han ikke eiendomsbesitter. Han hadde heller ingen utdannelse. Begge deler ble sett på som nødvendige forutsetninger for deltagelse i offentligheten. Som redaktør av bondeopposisjonens største blad ble han en talsmann for bygde-Norges lokale og nasjonale interesser, men bladet, som ble utgitt i Christiania, var helt klart en del av den nasjonale, embetsmannsdominerte offentligheten. Soelvold argumenterte selv ut fra flere av de samme idealene og normene som embetsmennene frontet, men han arbeidet samtidig for å tillempe og reformere dem.

EMBETSMENNENE OG TRYKKEFRIHETEN

La oss se nærmere på hva embetsmennene mente var poenget med trykkefriheten. Formålet var todelt.¹⁴ For det første skulle trykkefriheten sikre en informasjonsflyt som var et gode for statsstyrelsen og økonomien. Det var hovedgrunnen til at eneveldet de siste tiårene av 1700-tallet hadde løsnet noe av sitt stramme grep rundt offentligheten. Jakob Maliks har vist hvordan debatt om økonomiske, og dermed politiske, spørsmål fikk innpass i offentligheten etter et statlig initiativ på 1750-tallet. Dette endret offentlighetens strukturer såpass at Maliks mener det markerer slutten på eneveldets kommunikative system i sin mest rendyrkede og repressive form.¹⁵ Det andre argumentet for å innføre en vid

9. Sejersted 1978; Sejersted 1984.

10. Seip 1974.

11. Seip 1974, s. 118.

12. Johansen 2017.

13. Dørum 2013.

14. Se for eksempel Ringvej 2014 for en diskusjon om innholdet i opplysningstidens trykkefrihetsbegrep i Danmark-Norge. Ringvej gjør imidlertid ikke den tydelige distinksjonen mellom trykkefrihetens instrumentelle og demokratiske funksjon som jeg gjør her.

15. Maliks 2011.

trykkefrihet var mer abstrakt, men er viktigere i denne sammenheng. Tanken var at gjennom en offentlig debatt skulle opinionen, folkemeningen eller allmennviljen komme til uttrykk.¹⁶ Denne folkemeningen skulle rettlede statsstyrelsen og være et korreks til hele statsapparatet, ikke bare den folkevalgte forsamlingen. Folkemeningen kunne innta denne posisjonen på grunn av en metafysisk idé om at den i utgangspunktet var god eller ville det beste for samfunnet – i folkemeningen kunne man finne fornuften.

Denne ideen finner vi igjen i litt ulike varianter hos for eksempel Jean-Jacques Rousseau og Immanuel Kant, som begge ble lest i Norge. Kant tilpasset noen av Rousseaus radikale ideer slik at de fungerte i Kants eneveldige, prøyssiske kontekst.¹⁷ På den måten fikk Kant stor innflytelse på J.F.W. Schlegel og Michael Gottlieb Birckner, de mest kjente trykkefrihetsteoretikerne i det eneveldige Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet. Særlig fikk Schlegel, som var professor i jus ved Universitetet i København og dermed mange av eidsvollsmennenes læremester i statsrett, innflytelse på den norske Grunnloven og trykkefriheten slik den ble utformet i Grunnlovens paragraf 100.¹⁸ Schlegel og Birckner var uenige i hvor vid trykkefriheten burde være for at den skulle fungere best mulig, men de kunne enes om at dens funksjon var å tilrettelegge for at folkemeningen skulle komme til uttrykk.¹⁹

Problemet var at dersom folkemeningen skulle kunne rettlede styresmaktene, måtte den offentlige samtalen lede frem til en viss grad av konsensus. Hvis ikke en enighet ble oppnådd, hadde ikke staten noe tydelig å agere ut fra. Idealet var at dette skulle skje gjennom rasjonell diskusjon der argumentenes egenverdi skulle være avgjørende. Det sentrale kriteriet for deltagelse i offentligheten, i likhet med for stemmeretten, var derfor at man var et autonomt og myndig individ.²⁰ Deltagerne måtte ha tilstrekkelig eiendom eller inntekt for at deres meninger ikke kunne bli kjøpt, og de måtte alle besitte en viss mengde dannelse for ikke å bli forledet av svakere argumenter og for å kunne komme frem til de beste. «Den personlige overbevisning var et dogme og en helligdom», skriver Sverre Steen.²¹

16. I samtiden ble disse tre begrepene brukt om hverandre på en noe forvirrende måte. I denne teksten bruker jeg folkemeningen gjennomgående, men ikke i betydningen flertallets mening. Jeg opererer mer i tråd med en kantiansk forståelse og definerer folkemeningen som de beste løsningene på felles anliggender som offentlig bruk av fornuften kan komme frem til. Dette er imidlertid noe litt annet enn Rousseaus begrep om allmennviljen, slik det blir brukt i *Om samfunnspakten*, som heller er det felles beste helt uavhengig av offentlig bruk av fornuften. Ifølge Rousseau var allmennviljen «alltid den samme, uforanderlig og ren», men samtidig var det ikke gitt at den kom til uttrykk: «den er underordnet andre som er sterkere enn den» (Rousseau 2001, s. 106).

17. Jakobsen 2016, s. 72.

18. For mer om Schlegels innflytelse på eidsvollsmennene, se Mestad 2013 og Mestad 2014. Se Rørvik 2008 for mer om hvordan Kant ble mottatt i Danmark-Norge på 1790-tallet.

19. Det var Schlegels mer moderat-konservative syn på en innskrenket trykkefrihet som vant frem i Norge, fremfor Birckners radikale, republikanske ideer om en trykkefrihet der alle former for kritikk med unntak av ærekrenkelser og direkte oppfordringer til opprør skulle være tillatt. De mange unntakene til trykkefriheten i Grunnlovens paragraf 100 viser dette, samt det at Schlegels kritikk av Birckner fra 1797, titulert *Forsøg paa at bestemme Grændseskjellet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækhed*, ble gjenuttgitt i Christiania i forbindelse med kontroversene rundt *Det Norske Nationalblad* i 1821. En del radikale opposisjonelle, som Matthias Conrad Peterson, lente seg imidlertid mer på Birckners trykkefrihetssyn enn på Schlegels, men de vant altså ikke frem. Birckners oppfatninger om trykkefriheten drøftes i Mchangama og Stjernfeldt 2017, s. 211–219. Forskjellene på Schlegels og Birckners syn på trykkefriheten diskuteres i Michalsen 2010 og Olesen 2013. Den utbredte ideen om at det dansk-norske eneveldet styrte i tråd med en slags folkevilje, at det var *opinionsstyrt*, ble først løftet frem i Seip 1958.

20. Seip 1974, s. 106–107.

21. Steen 1953, s. 211.

For selv om folkemeningen i utgangspunktet var god, så kunne den korrumpes eller overstyres på flere måter. Det kunne for eksempel skje dersom argumentasjon ført ut fra stands- eller klasseskillelinjer ble for utbredt, ettersom det kunne føre til at særinteresser fremfor det felles beste vant gjennom.²² Den samme tankegangen tilsa også at personfokus var uønsket i offentligheten – det avledet oppmerksomheten fra argumentene og de politiske sakene.

Konsekvensene av en dysfunksjonell offentlig samtale var dramatiske. Gikk korrumperingen av offentligheten for langt, ville dens funksjon som den viktigste kommunikasjonskanalen mellom staten og sivilsamfunnet bryte sammen. Dersom avstandene mellom diskusjonspartene i offentligheten ble for stor, var det ikke bare ubehagelig for de involverte, det satte rasjonaliteten i den offentlige samtalen og dermed hele statssystemet i fare. En konsensus *måtte* nås. At disse idealene om rasjonalitet og saklighet var og er så godt som umulige å oppnå, sier seg nærmest selv. Den ideelle borgerlige kommunikasjonsmodellen var altså et skjørt byggverk. Da konfliktnivået eskalerte på 1830-tallet, måtte noe gjøres.

Det liberalistiske tankesettet disse idealene bygget på, tok utgangspunkt i at all legitim politisk handling måtte være forankret i folket på en eller annen måte. Men i dem lå også indirekte kimen til dominans og undertrykkelse. For målet med offentlig meningsbryting og dens funksjon i politikken var ikke at flest mulig skulle slippe til – målet var at fornuften skulle nås, og det kunne kun skje gjennom folket. I likhet med andre land i Europa, ble disse ideene i Norge koblet sammen med en elitetankegang som fikk særlig fotfeste fra midten av 1830-tallet.²³ En ny generasjon unge menn fra embetsstanden, med Anton Martin Schweigaard, Frederik Stang, Peter Andreas Munch og Johan Sebastian Welhaven i spissen, oppfattet seg selv og sin stand som folkets oppdragere. De lavere klassene måtte «forædles» for å holde «Raaheden i Tømme», hevdet Welhaven i det som har blitt kalt hans «kulturpolitiske programartikkel»²⁴ i tidsskriftet *Vidar* i 1834.²⁵ Men det gjaldt ikke bare kulturfeltet: «Lyset maa her, som overalt, komme ovenfra», var Welhavens konklusjon.²⁶ Stang var klar på at folkemeningen²⁷ burde og til slutt ville seire i politikken, og at kongemakten måtte ta det inn over seg. Men forutsetningen for at folkemeningen skulle være den drivende kraften i politikken, var at den ble «luttret og modereret ved de Former, hvorigjennem den maa arbeide sig frem mod sit Maal».²⁸ Gjen-

22. Som Rousseau skrev: «Det er ofte stor forskjell mellom alles vilje og allmennviljen. Den siste ser bare på fellesinteressen, den første ser på særinteressene og er bare en sum av særviljer.» Disse særinteressene kunne være et hinder for at allmennviljen fikk gjennomslag: «så snart det oppstår sammenslutninger og politiske partier på bekostning av den store enhet, får hver av disse sammenslutninger en vilje som er allmenn i forhold til medlemmene, men er en sær vilje i forhold til staten. Da kan man si at det ikke lenger er like mange stemmegivere som det er mennesker, men at det er like mange stemmer som det er sammenslutninger. Ulikhetene blir færre, og resultatet blir mindre allmenngyldig. Og hvis en av disse sammenslutninger blir mektigere enn alle de andre, da blir resultatet ikke lenger summen av små uenigheter, men en eneste uenighet. Men da finnes det ikke lenger noen allmennvilje, og den seirende mening blir bare en særmening» (Rousseau 2001, s. 30–31).

23. Seip kaller den dominerende politiske ideologien fra 1814 til 1830-tallet for «den patriotiske liberalismen» og den etterfølgende for «den klassiske liberalisme», jf. Seip 1974, s. 88–115. Lignende tanker dominerte også i Frankrike, se Østberg 2010, s. 55–56.

24. Fra Ingard Hauges innledning til Welhaven 1991, s. 7.

25. «Christianias Vinter- og Sommer-Dvale» i *Vidar*, 4.6.1834, s. 101–104; 30.6.1834, s. 125–128. Trykt i Welhaven 1991, s. 193–204.

26. Welhaven 1991, s. 204.

27. Som flere andre på den tiden, brukte Stang begrepene «Almeenvillien», «Almeenopinionen», «Folkevillien» og «den offentlige Mening» om hverandre. Jeg har holdt meg til ett begrep her for å unngå forvirring.

28. Fra avhandlingen «Om Statsraadens Deeltagelse i Stortingets Forhandlinger» fra 1835, sitert fra Seip 1945, s. 57.

nom politisk kamp mellom statsmaktene ble folkemeningen kondisjonert og nådde slik sitt potensial. De skrankene som var satt for folkemeningens frie utfoldelse, som maktfordelingsprinsippet, var det folkemeningen selv som hadde satt på grunn av sin egen mistro til seg selv.²⁹ Regjeringen måtte innta en aktiv rolle for å «lede og berigtige Almeenopinionen», men skulle naturligvis samtidig lytte til den og til slutt følge den.³⁰

Det var ikke bare Stortinget som skulle la seg føre av den dannede og opplyste eliten. En vesentlig måte folket ble moderert på, var gjennom strenge krav til form og innhold til ytringer i offentligheten. Den offentlige samtalen skulle føres i et visst språk og i en danna tone, og den skulle følge fastsatte sjangerkonvensjoner. Dette ble sosialt regulert ved at standpunkter og språk som lå for langt utenfor normalen ble møtt med sterke reaksjoner. Disse kravene til den offentlige samtalen ble i praksis noe som innskrenket ytringsrommet vesentlig. Det ble delvis en enkel og effektiv måte å diskreditere sine meningsmotstandere uten å behøve å faktisk diskutere sakene, men i tilfeller der en konsensus ikke var mulig å nå, ble den sosiale reguleringen en nødvendighet. Hvordan dette artet seg med *Statsborgeren*, kommer vi tilbake til senere.

Jens Arup Seip skriver om liberalismen hos Intelligenskretsen, sammenlignet med den som hadde dominert siden 1814, at «[d]en er ikke lenger en politisk doktrin hos menn som må kjempe friheten frem, eller stå i giv akt for å forsvare den. Den er i 30-årenes Norge, hos Frederik Stang og hans krets, en doktrin for en klasse som *har* friheten, *sitter* med den, og gjerne vil sitte i fred».³¹ Selv om de ennå ikke var en så sentral del av makteliten som de senere skulle bli, kan man lese Stang og Welhavens uttalelser som en reaksjon på de angrepene på deres system som *Statsborgeren* sto for. Påstandene om at embetsmennene representerte et despotisk element stemte overhodet ikke overens med embetsmennes selvfølgelig. Plutselig måtte de forsvare og berettige sin stands ledende posisjon.

EN MER MANGFOLDIG OFFENTLIGHET ETTER 1814

Embetsmennene forutså neppe hva de satte i gang da de innførte trykkefriheten i Grunnlovens paragraf 100 i 1814, for det tok ikke lang tid før nye samfunnsgrupper og utfordrende politiske ideer dukket opp i avisspaltene. Det var ikke bare de myndige, dannede elitene som fikk meningene sine på trykk, slik embetsmennene antagelig hadde sett for seg.³²

Allerede vinteren 1815 klagde slottsprest Claus Pavels over at Grunnloven ga bøndene for mye innflytelse på politikken gjennom Stortinget.³³ Bøndene grep mulighetene de fikk, og gikk raskt vekk fra sin tradisjonelle måte å kommunisere med staten og dens representanter på gjennom supplikker og opprør. I stedet ble de gradvis mer aktive deltagere både i den politiske offentligheten og på Stortinget, særlig etter de feilslåtte bondetogene i 1818.³⁴ Tidligere har historikere lagt vekt på at 1830-årene var bondepolitikkenes gjennombrudd, men Marthe Hommerstad har vist hvordan bøndene umiddelbart etter 1814 sto frem som

29. Seip 1945, s. 57–58.

30. Fra en artikkel i *Vidar* der Stang tok til orde mot et regjeringsforslag om kongelig veto. Stang foreslo heller at regjeringen skulle få møterett i Stortinget, slik at kommunikasjonen mellom staten og folkemeningen ble bedret. Siteret fra Seip 1945, s. 60.

31. Seip 1945, s. 58.

32. Storsveen 2010, s. 226.

33. Hommerstad 2015, s. 74.

34. Dørum 2016, s. 126, 129; Steen 1953, s. 299.

politiske aktører. Enkelte kom raskt i gang med et strategisk arbeid med mål om å skape en konsensus rundt bondesaker.³⁵

Fig. 1: Politiserende bønder: Slik fremstilte Adolph Tidemand et møte mellom politisk engasjerte bønder i 1848.

En ny generasjon mer radikale menn fra embets- og borgerstanden dukket samtidig opp og startet sine egne presseorganer for å bli hørt. *Det Norske Nationalblad* (1815–1821), drevet av boktrykker Hans Abel Hielm og hans bror, regjeringsadvokat Jonas Anton Hielm, ble det mest toneangivende opposisjonsbladet i perioden etter 1814. De slapp bøndene til i spaltene sine og utfordret både Stortinget, regjeringen og kongen med sine krav om liberale reformer i Grunnlovens ånd, inkludert en videst mulig trykkefrihet, og sin motstand mot svensk innblanding i norsk politikk. Deler av det norske publikum, som i liten grad var vant med slike kraftfulle, politiserte ytringer, ble sjokkerte av *Nationalbladets* krasse utfall og satiriske stikk.

Med husmannssønnen Peder Soelvolds inntog i offentligheten på 1830-tallet, ble en mann fra de lavere samfunnslagene for første gang bladredaktør.³⁶ *Statsborgeren* fulgte på en del måter opp *Nationalbladets* opposisjonelle prosjekt. De var begge regjeringskritiske,

35. Hommerstad 2012; Hommerstad 2014.

36. Sivert Aarflot hadde riktignok startet opp *Norsk Landboeblad* i Volda i 1810. Aarflot var av bondeslekt, men han var landeier, og på gården Ekset virket han som både poståpner og lensmann. Med andre ord ble han en del av den lokale eliten. Se Fet 2009.

frontet nasjonal selvhevdelse og var delvis knyttet til samme opposisjonelle miljø. For eksempel skrev krigsråd Peter Flor helt sikkert i begge avisene, mens Jonas Anton Hielm antagelig hadde noen artikler på trykk i *Statsborgeren* også.³⁷ Men der *Nationalbladet* primært var et organ for liberale borgere og embetsmenn, var *Statsborgeren* først og fremst bondeopposisjonens blad.

Den mer mangfoldige offentligheten som blomstret etter 1814 ble en utfordring for den borgerlige kommunikasjonsmodellen, ja, for hele det *politisk-moralske normsystemet* til embetsstanden. Men som Jens Arup Seip påpeker, avfeide de nye deltagerne på ingen måte hovedprinsippene i elitens system og styringsideologi. Mange av de grunnleggende verdensanskuelsene til embetsmennene var utvilsomt hegemoniske.³⁸ Men på grunn av nødvendigheten av å nå konsensus, kunne tilsynelatende små uenigheter eller forsøk på å reforhandle og justere normene føre til dyp splid.

De mest talende eksemplene på slike uløselige konflikter finner vi altså på 1830-tallet, da normsystemet ble satt under særlig press og splittelsen ble mest alvorlig. Med sin utpregede antibyråkratisme skilte *Statsborgerens* profil seg fra tidligere redaksjonelle linjer i opposisjonsbladene. Bladets omdreining rundt det lokale gjennom bøndenes rapporter om sine embetsmenns påståtte dårlige oppførsel eller mislighold av sin stilling, var en nyskaping som vakte harme. Soelvold skapte et forum der bøndene kunne luften sin misnøye med at fogden ikke kunne gjøre rede for de pengene som manglet i kassen hans,³⁹ at sorenskriveren tok for mye betalt for sine tjenester eller at presten ikke gjorde nok for å holde bygdas innbyggere sedelige. Anklagene kunne altså variere fra den groveste korrupsjon til helt bagatellmessige forhold. Uavhengig av alvorlighetsgrad var denne utleveringen av embetsmenn fundamentalt problematisk, ifølge embetsmennenes normer. Men det viktigste ankepunktet mot disse tekstene var ikke at de var basert på rykter og usikre antagelser.⁴⁰ De små, nære personkonfliktene i periferien ble sett på som en reell distraksjon på veien mot å finne rasjonelle og allmenngyldige svar på de store spørsmålene i samfunnet. Embetsmennene ønsket rett og slett ikke *noen* form for personfokus i avisene.

Måten Ernst Sars omtalte *Statsborgeren* på omtrent 70 år senere, viser hvor lenge denne normen levde i Norge:

37. Nymark 2014, s. 36, 40–42. Hielm forsøkte både rundt 1820 og gjennom «den hemmelige direksjon» på 1830-tallet å trekke bøndene og de liberale mennene fra embetsstanden nærmere hverandre slik at de kunne utgjøre en mer samlet front på Stortinget. Men en slik formalisering av opposisjonen ble først en realitet med venstrebevegelsen senere i århundret.

38. Begrepet «det politisk moralske normsystemet» stammer fra Dørum 2016, s. 138, og er hans navn på embetsmennenes styringsideologi slik den blir beskrevet i Seip 1974. Ifølge Seip var dette normsystemet ikke bare noe embetsmennene forsøkte å rette seg etter; det hadde også «gjennomslagskraft langt ned i samfunnet» (Seip 1974, s. 88), og det ble brukt av embetsmennene for å skaffe seg makt, kontroll og dominans på bekostning av andre samfunnsgrupper. Seip 1974, s. 88–115.

39. Et slikt eksempel er byfogd i Bergen, Andreas Olsen, som etter kritikk i *Statsborgeren* og på Stortinget for en stor *kassemangel*, endte opp med å bli «forfremmet» til sorenskriverembetet i Larvik. Det nye embetet ga ham større inntekter som gjorde det mulig for ham å betale tilbake det han skyldte. Se Nymark 2014, s. 68–80 for en gjennomgang av saken mot Olsen og konsekvensene den fikk for *Statsborgeren*. På et mer overordnet nivå har Ola Teige vist at kassemangler var nokså utbredt etter 1814. Se Teige 2014; Teige 2015.

40. For øvrig var årsaken til at anklagene var basert på rykter og bygdesnakk, selvfølgelig at man på den tiden ikke hadde noen rett til innsyn i den lokale forvaltningen. I mangel på en offentlighetslov kunne embetsmennene drive sin gjerning beskyttet fra allmennhetens kritiske blikk.

der kan vist ikke være Tvil om, at 'Statsborgeren' ved denne sin Persontrafik, saa plump og kritikløs og idethele utiltalende den var, har virket til at vække eller skjærpe den politiske Interesse inden Bondeklassen og forsaavidt udrettet noget godt.⁴¹

Til tross for det vel nedlatende synet på *Statsborgeren*, var Sars inne på noe sentralt her. For det partikulære og lokale ble også brukt som et argument for det større politiske prosjektet i *Statsborgeren*: å etablere en egen bondepolitikk. Som nevnt arbeidet *Statsborgeren* åpenlyst for å få bønder inn på Stortinget. Det gjorde avisen generelt ved å så tvil om embetsmennenes evne og vilje til å fremme hele befolkningens beste fremfor å berike seg selv, både de enkelte embetsmennene lokalt og hele standen nasjonalt. Soelvold var særlig inspirert av stortingsbonden John Neergaard fra Nordmøre og hans politiske katekisme *Olaboka*, der Neergaard tok til orde for at bøndene ikke kunne regne med at embetsmennene ville føre en bondevennlig politikk.⁴² Bøndene måtte derfor stemme på sine standsfeller ved stortingsvalg.⁴³ Bøndene måtte opplyses om sine konstitusjonelle rettigheter, og de skulle mobiliseres gjennom å forstå embetsmennenes utilstrekkelighet. Soelvold gjorde rede for sine standpunkt i det anonyme særtrykket *Nogle Ord om Storthingsvalg, for Legmanden*.⁴⁴ Oppfordringen fra Soelvold til bøndene var tydelig:

vælg blot retskafne, uafhængige, Frihed og Fædreland elskende Mænd til Storthinget, da skulle Lovene blive simple og efter Folkets Tary, Skattene blive saa smaa, som Statsforvaltningen nogenlunde taaler det, og Regjeringens Medlemmer bleve dragne til Ansvar når de ei have opfyldt deres Pligter.⁴⁵

Inspirasjonen fra Neergaard skinte altså gjennom, men Soelvold sto for et mer prinsipielt liberalistisk program med en liten stat og lave skatter.

Før stortingsvalgene i 1832 og 1835 publiserte *Statsborgeren* lister med anbefalinger om hvem bøndene i de ulike amtene burde stemme på.⁴⁶ Listene inneholdt bedømmelser over hvordan representantene hadde oppført seg ved det foregående Stortinget, og i de tilfellene representanten hadde oppført seg kritikkverdigg, kom *Statsborgeren* med et forslag til en annen bøndene burde stemme på. Generelt fikk bondekandidatene positiv omtale og embetsmennene negativ, men det fantes også bønder som ble regnet som for udugelige og embetsmenn som ble hyllet for sin liberalitet og fedrelandssinn.⁴⁷

41. Sars 1904, s. 206.

42. Neergaard 1830.

43. Neergaard formulerte sitt hovedstandpunkt slik: «Embedsmændene staae jo i et Forhold til Staten, omtrent som Tjener til Huusbond, og at vælge flere Embedsmænd til Storthinget end Bønder og Borgere, er paa en Maade det samme, som at lade Fleertallet af Tjenestekarle i et Sogn træde sammen og ved Stemmeffleerhed afgjøre, hvor stor Løn deres Huusbonder skulle betale dem», jf. Neergaard 1830, s. 18.

44. Soelvold 1832.

45. Soelvold 1832, s. 26.

46. *Statsborgeren*, 1.7.1832, s. 185–201; *Statsborgeren*, 8.7.1832, s. 217–232; *Statsborgeren*, 15.7.1832, s. 1–15; *Statsborgeren*, 14.6.1835, s. 65–69; *Statsborgeren*, 21.6.1835, s. 81–85; *Statsborgeren*, 28.6.1835, s. 97–101; *Statsborgeren*, 5.7.1835, s. 113–116; *Statsborgeren*, 12.7.1835, s. 129–134; *Statsborgeren*, 19.7.1835, s. 137–145; *Statsborgeren*, 26.7.1835, s. 153–159.

47. Nymark 2014, s. 53–54.

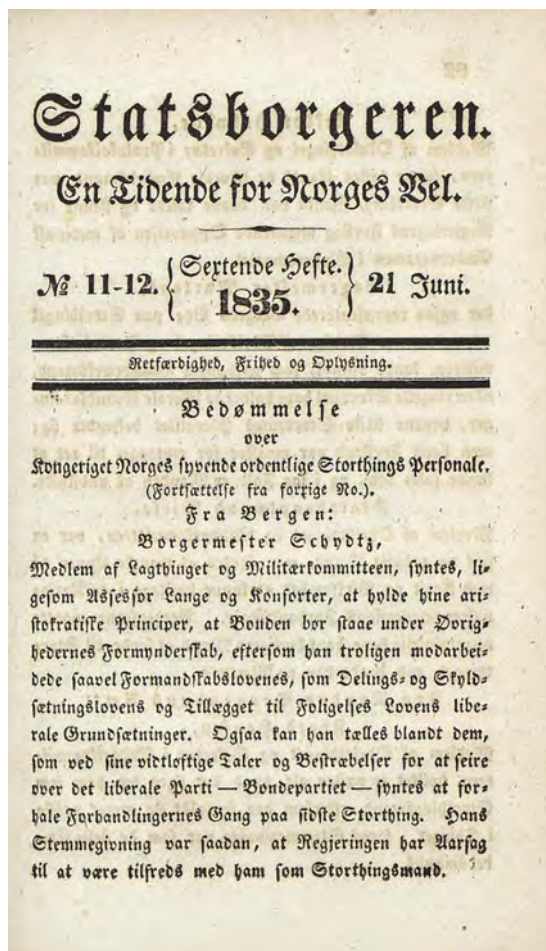

Fig. 2: Kritisk til embetsmenn: Borgermester Jens Schydtz fra Bergen var blant de mange embetsmennene som fikk krass kritikk av *Statsborgeren* for sin oppførsel ved det foregående Storting. I følge *Statsborgeren* virket Schydtz «at hylde hine aristokratiske Principer», og han mente «at Bonden bør staae under Øvrighedens Formynderskab». Foto: Nasjonalbiblioteket.

Disse to artikkelseriene møtte sterke reaksjoner. Det hadde også redaksjonen i *Statsborgeren* sett for seg. I innledningen til listen fra 1832 lagde derfor de anonyme forfatterne en slags sarkastisk karikatur av hvordan de så for seg at meningsmotstanderne kom til å motta innlegget:

Hvilket Misbrug af den liberale Præsse, at indlade sig paa en Recension over den lovgivende Forsamlings Personer, Karakterer og Duelighed! Sandeligt, et saadant Skridt karakteriserer den exalterede Parti-aand, der uskaansomt bedømmer Anderledestænkende, og blottet for Erfaring og Klogskab vil realisere endog det Umuelige! Nei mine Herrer! denne Recension er af et af disse konstitutionelle Brushoveder, der paa Grund af nogle overfladiske Kundskaber, han har samlet, troer sig at have fundet de Visers Steen og saaledes ogsaa at være berettiget til at kalde Alle, der ei ere af samme Mening som ham, Daarer, eller Kanailler. Nei, slige Produkter behøver man ei at tage sig ad notam; de kunde vinde Bifald hos den uvidende Pøbel, men siden ville de synke ned i den Glemsel, som de fortjene.⁴⁸

48. *Statsborgeren*, 1.7.1832, s. 185–186.

Karikaturen var treffsikker. Forfatterne var klar over at de brøt noen helt sentrale politiske spilleregler, og innledningen var muligens ment som en slags avvæpning av meningsmotstanderne. Det fungerte imidlertid dårlig. De hardeste angrepene kom fra den samme opposisjonen som Soelvold anså seg som en del av.

I det konkurrerende bladet *Patrouillen*, som frem til *Statsborgerens* inntreden hadde vært opposisjonens viktigste blad, kom redaktør Ludvig Mariboe med et krast tilsvarende svar. Mariboe hadde selv blitt positivt omtalt for sin innsats ved Stortinget i 1830,⁴⁹ men mislikte likevel måten bedømmelsen var utført på.⁵⁰

Soelvolds kanskje fremste kritiker i 1835 var Sylvester Sivertson. Sivertson var ingen embetsmann – han var av bondeslekt og en del av den liberale opposisjonen. I 1832 og 1833 hadde han vært medarbeider i *Statsborgeren*, men han hadde røket uklar med Soelvold på grunn av en uoverensstemmelse om arbeidsforholdet. I en artikkelserie i *Morgenbladet* under tittelen «For Statsborgere mod 'Statsborgeren'», som senere også ble utgitt som særtrykk, langet Sivertson anonymt ut mot sin tidligere arbeidsgiver.⁵¹ *Statsborgeren* drev ikke opplysning slik Soelvold hevdet, de forsøkte å påvirke velgermassen til å velge bønder.⁵² Det kunne bidra til at de stemmeberettigedes autonomi ble brutt, og på den måten kunne en enkeltavis eller artikkelforfatter få uforholdsmessig innflytelse over valget. Det hindret folkemeningen fra å manifestere seg slik den burde. I tillegg kunne det føre til at en svakere kandidat ble valgt fremfor den best kvalifiserte. Ifølge Sylvester Sivertson ville en mann med sann konstitusjonell ånd verken rope «Bønder paa Storthinget!» eller «Embedsmænd, Embedsmænd», han ville si: «Vælg efter Personer, ikke efter Stænder; [la] Ens Egenskaber ikke hans Stand bestemme dit Valg».⁵³

Dette meritokratiske prinsippet var også Carl Fougstad, et annet medlem av Intelligenskretsen, opptatt av da han skulle oppsummere Stortinget i 1833 og valget i 1832.⁵⁴ Ikke overraskende var han mer skeptisk til at stortingsbenkene skulle bli fylt opp av bønder uten embetsmennesenes dannelses. Men også Fougstad var svært kritisk til at enkeltmenn forsøkte å påvirke allmuen:

For disse Blade ere uvidende, egennyttige og Nationens Udskud tilhørende Personer optraadte som Redacteurer, berygtede Individuer uden Ære og uden Samvittighed, hvis fordervelige Virksomhed er grunnet paa Uvidenhed og Raahed, og derfor saare naturligen smigre Uvidenheden og Raaheden.⁵⁵

Verst i klassen var *Statsborgeren*, «denne Cloak for Løgn og Uhumskhed».⁵⁶

49. *Statsborgeren*, 1.7.1832, s. 193.

50. Utgavene av *Patrouillen* med kritikken er tapt, men Soelvolds tilsvarende svar under pseudonymet «Hagbarth» i *Statsborgeren* gir et lite innblikk i hva Mariboe reagerte på. Generelt virker det som om Mariboe mislikte *Statsborgerens* posisjon som et nytt, ledende opposisjonsblad som tok seg friheten å fortelle folket hvem de skulle stemme på. Se *Statsborgeren*, 2.9.1832, s. 137–142.

51. *Morgenbladet*, 24.9.1835; *Morgenbladet*, 25.9.1835; *Morgenbladet*, 2.10.1835; *Morgenbladet*, 3.10.1835; *Morgenbladet*, 9.10.1835; Sivertson 1835.

52. Sivertson 1835, s. 17.

53. Alle disse sitatene hentet fra Sivertson 1835, s. 15.

54. Fougstad 1834.

55. Fougstad 1834, s. 15.

56. Fougstad 1834, s. 16. Uhumskheder betyr i denne konteksten ufine ytringer.

Fig. 3: Stortingssalen: Fra et møte i den gamle Stortingssalen i Christiania Katedralskole, malt av Matthias Stoltenberg på 1830-tallet. Foto: Nasjonalmuseet/Stortinget. NG.M.04303.

En annen hissig kritiker av *Statsborgeren* i 1835, var boktrykker Niels Matthias Aalholm, som antagelig var forfatteren av innlegget som ble referert i innledningen.⁵⁷ I brevene fra presten Simon Olaus Wolff til Aalholm, begge Welhaven-tilhengere, kommer det tydelig frem at de begge var forarget over Soelvolds politiske agitasjon. «Nei, man kan ikke tie til disse Bondecabaler! nu har den fameuse og infame P. P. Soelvold igjen været ude»,⁵⁸ skrev Wolff, og refererte til at Soelvold hadde samlet valgmennene i Akershus amt hjemme hos seg kort tid før valget. «Burde ikke denne P. P. S. hænges?» spurte Wolff. Så ille gikk det ikke for Soelvold, men i oktober 1835, samme måned som Aalholms artikkel sto på trykk i *Morgenbladet*, ble han dømt i to trykkefrihetssaker i Christiania byting.⁵⁹

Verken Mariboe, Sivertson, Fougstad, Aalholm eller Wolff argumenterte først og fremst mot bøndenes inkompetanse, selv om det naturligvis tidvis ble nevnt. I tillegg til de uanstendige påvirkningsforsøkene, var det generelt den politiske agitasjonen ut fra standsskilnelinjer både embetsmennene og den liberale opposisjonen ville få bukt med. I bunn lå hele tiden ideen om at det skapte en fragmentert og polarisert offentlig debatt der konsensus ble umulig å nå. Det ville til slutt korrumpere folkemeningen og ville være til hinder for god statsstyrelse. Likevel var det et fundamentalt skille mellom de mer konservative embetsmennene og de som hørte til den liberale fraksjonen i politikken. Førstnevnte mente konfliktnivået best kunne tøyles ved at alle lot seg styre av dem selv, deres idealer og deres politiske betraktninger, siden de uansett visste hva som var de smarteste løsningene. De libe-

57. Det kommer frem i et brev fra Simon Olaus Wolff til Aalholm, 4.11.1835. Transkribert i Wolff 1935, s. 287.

58. Brev fra Wolff til Aalholm, 8.10.1835. Transkribert i Wolff 1935, s. 285.

59. Nymark 2014, s. 96–101.

rale mente derimot det måtte være rom for å enes om et felles beste, selv om ulike grupperinger deltok i offentligheten og politikken.

MAKT OG AVMAKT

Den hissige kritikken mot *Statsborgeren* fylte en viktig funksjon. Både for opposisjonen og eliten ble det nødvendig å vise helt tydelig at *Statsborgeren* var en illegitim aktør i offentligheten, og at det som kom på trykk der ikke kunne regnes som en del av folkemeningen.⁶⁰ Soelvolds personorienterte stil og omdreining rundt lokale forhold på bygdene hadde ingen plass i den rasjonelle samtalen som skulle lede frem til en konsensus. Det var derfor Peder Soelvold kunne omtales på en måte som tilsynelatende overskred normenes grenser uten at noen reagerte. For Soelvold førte den krasse omtalen, kombinert med domfellelsene i 1835, til at han flyktet fra hovedstaden. Han klarte aldri å vende tilbake som en offentlig skikkelse.

Det skal selvsagt ikke undervurderes at embetsmennene også følte at deres maktposisjon for alvor ble truet av 1830-årenes bondeopposisjon, særlig etter Stortinget for første gang ble fylt opp med bønder i 1833. At det var ubehagelig å se sine standsfeller bli utlevert og mistenkeliggjort, er også utvilsomt. Frykten for at en selv kunne bli den neste var nok sterk. Men embetsmennesenes kraftige reaksjoner på agitasjonen i avisene hadde altså en slags idealistisk begrunnelse i tillegg. Med andre ord var det ikke *bare* de nye opposisjonsavisenes ubehøvelthet og radikalisme som var årsaken til de hissige og uforsonlige avisdebattene som særlig dukket opp på 1830-tallet. Mye av problemene stammet fra den borgerlige kommunikasjonsmodellens svake fundament i form av et ufravikelig konsensuskrav og den medfølgende svært lave toleransen for avvikende meninger og formspråk. Embetsmennene ble nødt til å diskreditere sine meningsmotstandere og plassere dem utenfor folkemeningen, ellers risikerte hele systemet og tankeverdenen deres å bryte sammen. Det førte til at radikale og tidvis progressive ideer fikk dårlige vilkår i den norske offentligheten.

Det tok imidlertid ikke så lang tid før politisk aktivisme og interessepolitikk som lignet den Soelvold sto for ble mer akseptert, i det minste av liberale og radikale opposisjonsmenn fra embets- og borgerstanden. Som Kai Østberg viser i sin artikkel, tok det lille satirerbladet *Kometen* i 1842 til orde for tydelige partiskiller i politikken. Utover 1840-tallet fikk *Morgenbladet* under redaktør Adolf Bredo Stabell en tydeligere opposisjonell profil, og de begynte å publisere lister over anbefalte valgmenn ved valget i Christiania i 1844.⁶¹ Fra 1840-årene begynte også store yrkesforeninger å holde prøvevalg.⁶² Dette var valgbevegelsenes spede start. Opphevingen av valglovens forbud mot utdeling av stemmesedler i 1842, bidro til at slik aktivitet ikke lenger befant seg i et juridisk grenseland. Men denne endringen i lovverket var i seg selv også et tegn på at normene var i ferd med å endres. Det har nok sammenheng med utvidelsen av den offentlige sfære som fant sted på samme tid. Liberalistiske reformer som den nye portoloven i 1837, etableringen av formannskapene samme år samt opphevelsen av trykkerprivilegiene og konventikkelplakaten i 1842, bidro til en mer mangfoldig offentlighet med flere både skriftlige og muntlige diskusjonsare-

60. En lignende betraktning kommer Anders Johansen med i Johansen 2017, s. 143–145.

61. Nymark 2014, s. 110.

62. Seip 1974, s. 119.

naer.⁶³ I tråd med denne utvidelsen ble avvikende meninger vanskeligere å undertrykke, og virket antagelig mindre truende fordi de utgjorde en relativt sett mindre del av den offentlige samtalen.

Peder Soelvold var på dette feltet forut for sin tid. Han var en sentral del av den politiske bevegelsen som klarte å mobilisere bøndene før valgene i 1832 og 1835 og som oppnådde vesentlige resultater ved de etterfølgende bondestortingene. Til tross for hans pariastatus, kan derfor Soelvolds praksis derfor virket som en inspirasjon for de som etterfulgte han. Likevel er det langt fra sikkert at en mann med hans bakgrunn, radikale meninger og personorienterte, uforsonlige stil ville blitt møtt med et skuldertrekk om han hadde startet et tiår senere. Den røffe behandlingen Marcus Thrane ble møtt med rundt 1850, viser at embetsmannseliten ikke umiddelbart oppga sin kommunikasjonsmodell, sitt normsystem og sine maktambisjoner.

LITTERATUR

- Bastiansen, Henrik G. og Hans Fredrik Dahl 2008: *Norsk mediehistorie*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dørum, Knut 2013: «Et oppgjør med eneveldet og standssamfunnet – dannelsen av en folkelig offentlighet i norske bygder 1814–1850». *Historisk tidsskrift* 1-2013.
- Dørum, Knut 2016: *Frå undersått til medborgar: Styreform og politisk kultur i Noreg 1660 til 1884*. Oslo: Samlaget.
- Eide, Martin (red.) 2010: *En samfunnsmakt blir til 1660–1880*, bd. 1 i Hans Fredrik Dahl (red.), *Norsk presses historie: 1-4 (1660–2010)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fet, Jostein 2009: «Sivert Aarflot». *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 10.05.2018 fra https://nbl.snl.no/Sivert_Aarflot
- Fougstad, Carl 1834: *Det Norske Storting i 1833*. Christiania: Johan Dahl.
- Habermas, Jürgen 1989: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Oversatt av Thomas Burger. Cambridge: Polity.
- Hommerstad, Marthe 2012: *Bondepolitikk og Stortinget 1815–1837*. Avhandling for graden ph.d., Det humanistiske fakultet, IAKH, Universitetet i Oslo.
- Hommerstad, Marthe 2014: *Politiske bønder: Bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Hommerstad, Marthe 2015: «Det Norske Nationalblad: Politisk debatt mellom den dannede elite og bøndene rundt 1814». *Norsk pressehistorisk tidsskrift* 1-2015.
- Jakobsen, Kjetil 2016: *Etter Charlie Hebdo: Ytringsfrihetens krise i historisk lys*. Oslo: Forlaget Press.
- Johansen, Anders 2017: «1814–1840: Landets beste menn», i Jostein Gripsrud (red.), *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Maliks, Jakob Mattias 2011: *Vilkår for offentlighet: Sensur, økonomi og transformasjon av det offentlige rom i Danmark-Norge 1730–1770*. Avhandling for graden ph.d., NTNU.
- Mchangama, Jacob og Frederik Stjernfelt 2016: *Men: Ytringsfrihedens historie i Danmark*. København: Gyldendal.
- Mestad, Ola (red.) 2013: *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Mestad, Ola 2014: «Suvereniteten tilbakegitt det norske folk ved Kieltraktaten. Det oversedde natur- og statsrettsgrunnlaget for norsk sjølvstende og grunnlov i 1814». *Historisk tidsskrift* 1-2014.

63. Mer om den såkalte portomoderasjonen og hvordan den ble brukt av Karl Johan mot avisene, kan leses i min doktoravhandling når den blir ferdig. Oversikter over avisetableringer finnes i Eide 2010, s. 277, 302.

- Michalsen, Dag 2010: «'Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækthed' – Johan Frederik Wilhelm Schlegel, *Astrea* og trykkefrihetens grenser», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Neergaard, John 1830: *En Odelsmands Tanker om Norges nærværende Forfatning tilligemed en Samtale indeholdende Veiledning for Bønder til en rigtigere Fremgangsmaade ved Udkaarelse af Valgmænd og Repræsentanter*. Christiania.
- Nymark, Kristian 2014: *Statsborgeren under Peder Soelvold 1831–1835*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Olesen, Brian Kjær 2013: «Frækthed er frihedens grænse. J.F.W. Schlegel og den republikanske utfordring», i Ola Mestad (red.), *Frihetens forskole: Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo: Pax.
- Ringvej, Mona 2014: «Trykkefriheten i 1814 – det opplyste eneveldets demokratiske arv». *Historisk tidsskrift* 1-2014.
- Rousseau, Jean-Jacques 2001: *Om samfunnspakten eller Statens grunnsetninger*. Oversatt av Haakon Hofgaard Halvorsen. Oslo: De norske Bokklubbene.
- Rørvik, Thor Inge 2008: «Kant-resepsjonen i dansk-norske tidsskrifter», i Eivind Tjønneland (red.), *Opplysningens tidsskrifter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sars, Johan Ernst 1904: *Norges politiske historie: 1814–1885*. Kristiania: Oscar Andersens Bogtrykkeri.
- Schlegel, Johan Frederik Vilhelm 1821: *Forsøg paa at bestemme Grændseskillet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækthed: Helliget alle Frihedens sande Venner*. Christiania: Jacob Lehmann.
- Seip, Jens Arup 1945: *Et regime foran undergangen: Frederik Stang – Ole Jacob Broch*. Oslo: Tanum.
- Seip, Jens Arup 1958: *Teorien om det opinionsstyrte enevelde*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seip, Jens Arup 1974: *Utsikt over Norges historie: Tidsrommet 1814 – ca. 1860*. Oslo: Gyldendal.
- Sejersted, Francis 1978: *Den vanskelige frihet: 1814–1851*, bd. 10 i Knut Mykland (red.), *Norges historie*. Oslo: Cappelen.
- Sejersted, Francis 1984: *Demokrati og rettsstat: Politisk-historiske essays*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sivertson, Sylvester 1835: *For Statsborgere mod «Statsborgeren»*. Christiania: Johan Dahl.
- Soelvold, Peder Pedersen 1832: *Nogle Ord om Storthingsvalg, for Lægmanden*. Christiania: Det Lundhske Bogtrykkeri.
- Steen, Sverre 1953: *På fallittens rand*, bd. 2 av *Det frie Norge*. Oslo: Cappelen.
- Storsveen, Odd Arvid 2010: «Ytringers frihet og ufrihet – et streiftog i norsk historisk praksis», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750-1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Teige, Ola 2014: «En seiglivet lov: Norsk offentlig kasse- og regnskapsvesen i tiden etter 1814», i Marthe Hommerstad og Morten Nordhagen Ottosen (red.), *Ideal og realitet: 1814 i politisk praksis for folk og elite*. Oslo: Akademika.
- Teige, Ola 2015: «Korrupsjon i det norske og danske embetsverket etter 1814», i Finn-Einar Eliassen, Bård Frydenlund, Erik Opsahl og Kai Østberg (red.), *Den Rianske vending. Festskrift i anledning professor Øystein Rians 70-årsdag*. Oslo: Novus.
- Welhaven, Johan Sebastian 1991: *Samlede verker III: Prosa*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wolff, Joh. U. 1935: «Brevveksling mellem S. O. Wolff og N. M. Aalholm i årene 1832–59». *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, bd. 35: 257–304, 379–432, 560–576. Oslo: Aschehoug.
- Østberg, Kai 2010: «Bilder av folket, Frankrike 1789–1848», i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis: Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press.

AVISER

Morgenbladet, 24.9.1835, 25.9.1835, 2.10.1835, 3.10.1835, 9.10.1835, 14.10.1835, 30.10.1835

Statsborgeren, 1.7.1832, 8.7.1832, 15.7.1832, 2.9.1832, 14.6.1835, 21.6.1835, 28.6.1835, 5.7.1835, 12.7.1835, 19.7.1835, 26.7.1835